

INTERTEMPOREEL RECHT

INTERTEMPOREEL RECHT

Thijs VANCOPPERNOLLE

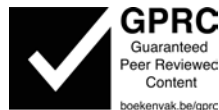
Bijgewerkt tot 11 november 2018

Intertemporeel recht
Thijs Vancoppennolle

© 2019 Intersentia
Antwerpen – Cambridge
www.intersentia.be

Omslagbeeld: Vectorstock

ISBN 978-94-000-1054-3
D/2019/7849/81
NUR 823

Dit boek is eveneens digitaal beschikbaar op www.jurisquare.be.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van de uitgever.

Ondanks alle aan de samenstelling van de tekst bestede zorg, kunnen noch de auteurs noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze uitgave zou kunnen voorkomen.

Opgedragen aan Lies

VOORWOORD

Het is ons een bijzonder genoegen om als promotores het voorwoord te mogen schrijven bij de commerciële versie van het proefschrift van dr. Thijs VANCOPPERNOLLE. Dit is een *opus magnum* over een van de moeilijkste onderwerpen van het recht: het intertemporeel recht. Gedurende het doctoraat is het de taak van een promotor om de promovendus uit te dagen: de promotor moet af en toe ‘contramotor’ spelen. Wellicht hebben wij deze doctorandus, die een perfectionist is die absoluut wil voldoen aan de hoogste verwachtingen, gedurende zijn doctoraatstraject wat nodeloos wanhopig gemaakt. Op de openbare verdediging werd hij door de andere juryleden met superlatieven bejubeld als de nieuwe ROUBIER. Voor de Voorzitter van het Grondwettelijk Hof is dit een proefschrift met de grootste onderscheiding. Op het einde van de rit kunnen wij als promotores dit enkel beamen. Fier durven we bevestigen dat dit werk aan de stoutste verwachtingen beantwoordt.

Omwille van de diepe indruk die dit proefschrift maakte door de omvang, diepte, breedte en gedetailleerdheid van het onderzoek, gebruikte collega WAUTELET op de openbare verdediging de metafoor van de meesterwerken van onze bouwkunst, de kathedraal: *“Zoals de meeste kathedralen is uw proefschrift ook het resultaat van een zekere afbraakoperatie. Zoals u weet, werden de meeste kathedralen gebouwd op bestaande kerken die men eerst vakkundig afgebouwd heeft – meestal heeft men de toren weggehaald om een nieuwe, grotere te bouwen. De Onze-Lieve-Vrouwe-kathedraal in Antwerpen was eerst een bescheiden kerk voor de Antwerpenaars tot werd besloten om daar twee indrukwekkende torens bij te bouwen. En dit kon alleen door het bestaand gebouw eerst te ontdoen van een aantal van zijn elementen.”*

De beeldspraak is treffend. Dit werk vertrekt van bestaande theorieën en maakt ze vakkundig met de grond gelijk. De auteur bekritiseert de rechtspraak van de hoogste rechtscolleges en wijst op systeemfouten en incoherenties in de rechtspraak van o.a. het Grondwettelijk Hof. Hij legt haarfijn uit hoe vaag en verwarrend het huidige begrippenapparaat is (bv. de *vermaledijde* onmiddellijke werking). Zoals vele bouwmeesters integreert Thijs nieuwe ontwikkelingen, zoals de doorgedreven constitutionalisering van het privaatrecht of de doorwerking van fundamentele rechten in alle rechtstakken. Ook het internationaal privaatrecht vormt een belangrijke bron van inspiratie: de verwijzingsregel is een belangrijke component binnen het uitgewerkte systeem. Want dit proefschrift is inderdaad

vooral een kathedraal omdat het net zoals een kathedraal is opgebouwd volgens een *meticuleus systeem*, met een eigen woordenschat, zoals bijvoorbeeld het ‘kantelmoment’.

De auteur behandelt de verschillende facetten van het intertemporeel recht op een meesterlijke wijze. Vertrekkend van heldere onderzoeksvragen, komt hij tot een stappenplan voor een duidelijke, voorspelbare en grondwetsconforme oplossing van intertemporele wetsconflicten. Hij bepaalt via aanknopingscriteria, naar analogie van het IPR, welke wet van toepassing is. Daarbij beseft hij dat het intertemporeel recht helemaal geen zuiver technische materie is. Beleidsoverwegingen primeren, ook wanneer men de vraag stelt naar de toepassing van een regel in de tijd. Het betreft een belangenafweging van de rechtmatige verwachtingen van de rechtsonderhorigen (de ‘private belangen’) tegenover de noodzaak voor de wetgever om in een bepaalde materie te legitimeren (het ‘algemeen belang’).

De analyse van de auteur is daarbij van een uitzonderlijke kwaliteit. Vooreerst behandelt hij zijn onderwerp op een transversale wijze. Het voorgestelde systeem is daarom in principe voor alle rechtstakken bruikbaar. Niet enkel voor het aansprakelijkheidsrecht en het burgerlijk recht, maar ook het strafrecht en het fiscaal recht. Het onderzoek is daarenboven extreem grondig en geïntegreerd rechtsvergelijkend opgevat. Parels zijn de bespreking van de rechtspraak van de Franse *Conseil constitutionnel* en vooral van het Duitse *Bundesverfassungsgericht* in verband met het rechtszekerheids- en vertrouwensbeginsel, daarbij zeer verfijnd slommend tussen de subtiele nuances in de rechtspraak van de Eerste en de Tweede Kamer. Ook de exhaustieve en kritische verwerking van de rechtspraak van het EHRM en van het Belgische Grondwettelijk Hof vormt een zeer oorspronkelijke bijdrage tot de ontwikkeling van de rechtswetenschap. De verwerking van deze hoeveelheid van bronnen, waarbij verschillende Duitse *Habilitationsschriften*, vraagt een buitengewone intelligentie en werkkraft. De resultaten van de analyse van dit doctoraat zullen generaties toekomstige juristen beïnvloeden, want het ingenieus intertemporeel stappenplan uit dit boek wordt al een tijdje gedoceerd in de cursus ‘Inleiding tot de rechtswetenschap’ aan de KU Leuven.

De rechtspracticus vindt in dit boek een bijzonder nauwkeurige, kritische en omstandige analyse van het geldend intertemporeel recht. Het is een rechtmatige verwachting dat de diepgaande analyse van de discrepanties tussen de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof en die van het EHRM zal leiden tot een bijsturing van de rechtspraak van ons Belgische Grondwettelijk Hof. Dit boek toont de weg voor een herijking van het algemeen intertemporeel recht in het licht van hogere normen. Het zal dan ook voor de wetgever een belangrijke gids zijn.

We leven in een tijd van steeds sneller wijzigende wetgeving met codificaties en hercodificaties, opeenvolgende potpourri- en reparatiewetten. De wetgevingspro-

cedures worden versneld en omslachtige procedures zoals voor de wijziging van de grondwet worden in vraag gesteld. Samen met de auteur breken wij een lans om naar het voorbeeld van de Nederlandse ‘Aanwijzingen voor de regelgeving’ minstens drie maanden tijd te laten tussen de bekendmaking van de nieuwe wet en de inwerkingtreding ervan. Daarnaast dient men ‘vaste verandermomenten’ in te voeren: de nieuwe (formele) wet treedt in de regel in werking op 1 januari of op 1 juli. De overheid moet dan een officiële lijst bijhouden en online publiceren: zo zijn alle wijzigingen bekend die per verandermoment in werking treden.

Naast een noodzakelijke overgangsfase en vaste verandermomenten moet de wetgever best bij iedere nieuwe wet de tijd nemen om uitdrukkelijke beleidskeuzes te maken over het overgangsrecht. Het is een bijzonder fundamenteel en complex probleem dat al te vaak wordt verwaarloosd. De auteur vertrekt daarbij van de logische basisassumptie dat dit moet steunen op een belangenafweging tussen het feit dat een nieuwe wet een vooruitgang zou moeten inhouden, en het axioma dat burgers hun gedrag moeten kunnen afstemmen op een wet. Daarom, omwille van die rechtszekerheid die de burger mag verwachten, mogen de spelregels gedurende de looptijd van het spel niet wijzigen op een manier waardoor het vertrouwen van de burger zou worden beschaamd. De wetgever is bij die keuze gebonden door een complex gelaagd geheel van hogere normen: het verbod van retroactiviteit van zwaardere strafwetten en het gebod van retroactiviteit van mildere strafwetten, het recht op behoorlijke rechtsbedeling, de bescherming van het eigendomsrecht in het Eerste Protocol bij het EVRM, het gelijkheidsbeginsel, het rechtszekerheids- en het vertrouwensbeginsel. De auteur geeft in dit boek de onderlinge rangorde van deze toetsingsnormen aan. Hij toont aan dat veel van deze normen uiteindelijk kunnen worden gereduceerd tot het vertrouwensbeginsel. Dat beginsel is ontstaan in de rechtspraak van het *Bundesverfassungsgericht* en vond ook gradueel ingang in de rechtspraak van ons Grondwettelijk Hof en nadien van de Franse *Conseil constitutionnel*.

Het fundamentele en krachtige uitgangspunt luidt dat, enerzijds, de oude wet van toepassing moet blijven op alle gevallen waar de toepassing van de nieuwe wet afbreuk zou doen aan de rechtmatige verwachtingen van de rechtsonderhorigen die nadeel hebben bij de wetswijziging en dat, anderzijds, in alle andere gevallen in principe de nieuwe wet moet worden toegepast. Dat vormt de basis voor een herijkt algemeen intertemporeel recht, waarvan de wetgever *ad hoc* kan afwijken met een expliciete wettelijke overgangsregeling.

Een thesis zegt ook iets over de persoonlijkheid van de auteur. De academische verwezenlijkingen van Thijs vereisen een enorme West-Vlaamse werkkraft. Collega’s omschrijven hem als bijzonder loyaal en plichtbewust, op professioneel vlak, maar ook op sociaal en familiaal vlak. Iemand die eerst aan anderen denkt en dan pas aan zichzelf. Wanneer een collega even een mindere dag heeft, krijgt

die ‘s avonds steevast een bemoedigende sms. Hij is altijd bereid om teksten en onderzoeksvoorstellen van collega’s na te lezen en zeer nuttige feedback te geven. Thijs ziet het goede in iedereen, en laat zich niet verleiden om over anderen te roddelen. Kortom, een loyale collega op wie men steeds kan rekenen. Voor zijn vrienden gaat hij door het vuur. Thijs is ook erg sociaal, deelt niet in de verzuring van onze samenleving maar is oprecht bekommerd, ook voor de vierde wereld hier bij ons.

Binnen zijn familie en gezin is Thijs een rots in de branding. Zijn familie is zijn ankerpunt dat hij liever niet te lang achterlaat. We hebben Thijs leren kennen als een zeer attente echtgenoot en vader.

Beste Thijs, wat wij in jou altijd hebben gewaardeerd, is, nog meer dan je uitzonderlijk juridisch genie en werkkraft, je oneindige warme en goede persoonlijkheid. Wij danken je van harte voor je fantastische loyaliteit, de teamspirit met de andere leden van de onderzoeksgroep en de gedreven manier waarop je al je opdrachten ter harte nam. Het is en blijft voor ons een waar genoegen om met jou te hebben mogen samenwerken. Wij koesteren de mooie en allerbeste herinneringen. Wij hopen dat je naast je drukke taak als advocaat ook nog wetenschappelijk bezig kunt blijven. Jij hebt echt iets te vertellen: we kunnen je inzichten en originele analyses voor de ontwikkeling van ons rechtsdenken niet missen.

Het ga je goed.

Bernard TILLEMAN
Promotor
Gewoon hoogleraar, decaan

Alain Laurent VERBEKE
Copromotor
Gewoon hoogleraar

DANKWOORD

Intertemporeel recht wordt wel eens omschreven als “*ondankbaar recht*” (zie bv.: K. GEENS, “De overgangsregeling in de nieuwe vennootschapswetten van 18 en 20 juli 1991”, *TRV* 1991, (281) 281, nr. 1). Toch voel ik me vandaag, aan de vooravond van de publicatie van mijn proefschrift over overgangsrecht, bijzonder dankbaar tegenover al wie me bij mijn onderzoekstraject heeft geholpen en dankzij wie ik dat traject tot een goed einde heb kunnen brengen.

Mijn dank gaat ten eerste uit naar mijn promotor, professor Tilleman. Professor, het is een ware eer dat ik u mijn “doctorvader” mag noemen. De afgelopen elf jaar heeft u – inderdaad vaderlijk – over mijn juridische en wetenschappelijke ontwikkeling gewaakt. Dat die ontwikkeling is uitgemond in een doctorstitel, heb ik zonder de minste twijfel aan u te danken. Uw werklust en uw inzet voor uw doctorandi zijn legendarisch. Ellenlange teksten lezen en herlezen, opmerkingen bespreken, zinnen herformuleren tot ze precies goed zijn, aanbevelingen doen voor buitenlandse onderzoeksverblijven, contacten leggen,... niets is u te veel om ons te begeleiden. Het is werkelijk onvoorstelbaar dat u dat alles gecombineerd krijgt met uw eigen onderwijs en onderzoek, én met uw drukke agenda als decaan. U heeft bovendien ook aandacht voor de persoon achter de onderzoeker en hecht veel belang aan de sfeer onder de collega’s. Ik heb veel van u geleerd, zowel op juridisch als op menselijk vlak. Voor alles wat u voor mij gedaan heeft, professor, zal ik u altijd dankbaar blijven.

Ten tweede gaat mijn dank uit naar mijn copromotor, professor Verbeke. Professor, het is ondertussen niet meer origineel – maar daarom niet minder waar – om u te prijzen voor uw ongelooflijk doortastende en scherpe analytische geest, en voor uw *motivational powers*. Ik durf eerlijk zeggen dat ik mijn onderzoek zonder u wellicht niet tot een einde had gebracht. U heeft me in elke fase van mijn doctoraatstraject gecoacht op een manier die u alleen kent. Ik kon altijd een plaatsje boeken in uw agenda, had dan urenlang uw onverdeelde aandacht, en ging na elke sessie naar huis met stof tot nadenken en energie en zelfvertrouwen voor maanden. U was een van mijn hevigste supporters, en ik een van uw grootste fans. Veel dank voor alles wat u voor mij heeft betekend.

Ook de andere juryleden ben ik uitermate dankbaar. Ik ontmoette professor en baron Alen voor het eerst tijdens een zomerstage aan het Grondwettelijk Hof. Zijn deur heeft sindsdien altijd voor me opengestaan. Initieel was ook hij, naast pro-

fessor Verbeke, copromotor van mijn proefschrift, en met zijn legendarische oog voor detail heeft hij mijn teksten nagelezen en verbeterd. Professor Lierman was eveneens van in het begin bij mijn proefschrift betrokken. Als lid van de begeleidingscommissie was ook hij steeds bereid om teksten na te lezen en gesprekken en discussies te voeren, die hij altijd afsloot met een paar bemoedigende woorden. Veel dank aan beiden. Ook de andere leden van de jury ben ik erg erkentelijk: professor en advocaat-generaal Knigge, die me in 2016 niet alleen bijzonder gastvrij ontving in de Hoge Raad, maar ook bereid was om mijn proefschrift door te nemen en naar België te komen voor de openbare verdediging, professor Wautelet, die mijn proefschrift enthousiast met zijn bijzondere kennis van het IPR heeft nagelezen, en professor Herbots, die de openbare verdediging op zijn gekende stijlvolle manier in goede banen heeft geleid.

Vervolgens ook veel dank aan alle anderen die me met hun goede raad en feedback hebben bijgestaan. Ik vermeld in het bijzonder professor Boone, die me met haar aanstekelijke enthousiasme in een knip verliefd deed worden op het intertemporeel recht. Bovendien heeft ook zij als lid van de begeleidingscommissie mijn teksten steeds kritisch doorgenomen en me telkens welgekomen feedback gegeven. Ten tweede ben ik veel verschuldigd aan Willem Verrijdt, die me met een oeverloos geduld en altijd met de glimlach hielp de finesses van het grondwettelijk recht te vatten. Verder had ik het geluk een van de “jongelui” te zijn met wie professor Ballon, die ons veel te vroeg heeft verlaten, zijn emeritaatsdagen deelde. Zijn bijzonder gezellige aanwezigheid in het MTC, zijn niet-aflatende bereidheid om artikels na te lezen en zijn onwankelbare vertrouwen in ons kunnen, hebben veel voor mij betekend.

Daarnaast gaat mijn dank ook uit naar de KU Leuven en naar het FWO, die me jarenlang financieel hebben ondersteund, en naar het bibliotheekpersoneel in Leuven en Kortrijk, dat me steeds snel heeft geholpen bij mijn vele IBL-aanvragen en zoektochten naar obscure arresten en artikels uit de jaren 1800. In het bijzonder veel dank aan Christoph, Sanne, Hilde en Liesbeth.

Een doctoraat is – dat is ondertussen genoegzaam bekend – inherent een solo-werk. Eenzaam heb ik me nochtans nooit gevoeld, daar zorgden de vele goede collega’s voor. Op dat vlak at ik overigens van twee walletjes, nu ik zowel in Leuven als in Kortrijk een werkplek met fijne collega’s had. Veel dank aan de leden van het Centrum voor Rechtsmethodiek in Leuven, Kortrijk en Brussel: Ingrid, Johanna, Nick, Valerie, Michaël, Bram, Michiel Thewis, Dieter, Ineke, Stephanie, Kath, Michiel Verhulst, Jan-Baptist, Camille, Driek, Joost, Bert, Sebastien, Nicolas, Pieter-Jan, Stijn, Eveline, Charline, Tim en Eva. Ze zullen het me vergeven dat ik enkelen in het bijzonder dank: Johanna, mijn *roomie* van de eerste jaren, die voor altijd een heel goede vriendin zal blijven, Nick, *collega proximus*, met wie ik het werkcollege heb gecoördineerd en van wie ik veel heb geleerd, Bram, die

met zijn immer gezellige lunchplannen en vrijdagse wafeltjes voor zowat 10 kilo van mijn huidige gewicht verantwoordelijk moet zijn, en Siel en Bert, die zo goed waren me in Kortrijk een plaatsje te geven in hun kantoor. Een bijzonder woord van dank gaat naar Kath, voor de puike organisatie van de openbare verdediging.

Ook buiten het Centrum voor Rechtsmethodiek kon ik veel collega's tot mijn goede vrienden rekenen. In het bijzonder veel dank aan de mensen van het Instituut voor Bijzondere Overeenkomsten: Pieter, Nick, Joris, Ingmar, Tom, Nicolas, Kenny en Filip, en aan de andere Kulakkers, die me zo gastvrij opnamen op hun campus: Sanne, Joke, Sofie, Siel, Sabine, Matthias, Benjamin, Rafael, Katrien, Elo-die en Laure. Ook met de andere leden van de afdelingen Economisch Recht en Privaatrecht had ik fijne contacten, waarvoor veel dank. Aan allen die nog bezig zijn met hun proefschrift, wens ik heel veel succes en goede moed toe.

Minstens zo belangrijk voor mijn onderzoek waren mijn vrienden van buiten de universiteit. Ik durf me hier niet aan een opsomming wagen, maar weet dat ik jullie bijzonder dankbaar ben voor de fijne momenten die we samen mochten beleven, en die me voor even mijn doctorale zorgen konden doen vergeten of relativeren. Veel dank ook om naar het einde toe mijn zenuwen te sparen door bewust niet meer naar mijn doctoraat te vragen.

Ik heb daarnaast het geluk om ook mijn familie en de familie van Lies tot mijn beste vrienden te kunnen rekenen. Lieve grootouders, nonkels en tantes, neven en nichten, bedankt om me zo te steunen en zo trots op me te zijn. In het bijzonder veel dank aan mijn schoonfamilie: Frank en Christine, Leen, Bram, Pieter en Adriana, bij wie ik zo snel een tweede thuis mocht vinden, en die mijn doctoraatswerkzaamheden van nabij met veel interesse en geduld hebben gevolgd.

Een bijzonder woord van dank gaat naar mijn ouders, mijn zus Joke en mijn schoonbroer Yannick, het mooie gezin waaruit ik kom en waarop ik zo trots ben. Mama en papa, dankjewel om de fantastische ouders te zijn die jullie zijn, me de waarden bij te brengen waarin wij zo geloven, en me alle kansen te hebben geboden die ik me maar wensen kon. Jullie fierheid op mij is altijd een drijfveer geweest om het beste van mezelf te geven. Om nog maar te zwijgen van het feit dat mama ook de ondankbare taak op zich heeft genomen om mijn volledige manuscript minutieus uit te kammen op zoek naar schrijffouten.

Ik eindig met de allerbelangrijkste personen in mijn leven: mijn echtgenote Lies, ons zoontje Wout en ons dochttertje Kato. Zij zijn mijn alles. De laatste twee, van wie ik kinderlijk veel houd, hebben mijn leven verrijkt en zin gegeven op een manier die ik nooit voor mogelijk had gehouden. Aan de eerste heb ik alles te danken. Lies, je hebt onvoorstelbaar veel voor mij gedaan. Ik heb je geduld met dit proefschrift tot het uiterste op de proef gesteld. Dat je me niettemin onvoor-

waardelijk bent blijven steunen, het overgrote deel van het huishouden en van de zorg voor Wout en Kato op je hebt genomen, en ondanks alles zo liefdevol van mij bent blijven houden, zijn niets minder dan heldendaden. Dankjewel om de vrouw te zijn die je bent, en van wie ik oeverloos veel houd. Mochten we niet al getrouwd zijn, dan vroeg ik je *stante pede* ten huwelijk. Bij gebrek aan beter draag ik dit boek aan jou op.

Thijs VANCOPPERNOLLE
juni 2019

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	vii
<i>Dankwoord</i>	xi
<i>Afkortingen, terminologie en andere opmerkingen</i>	xxix

Inleiding en probleemstelling

1

Afdeling I. Situering van onderwerp

1

Afdeling II. Probleemstelling

1

Afdeling III. Onderzoekopzet

3

Afdeling IV. Onderzoekopbouw en leeswijzer

4

Afdeling V. Afbakening van onderzoeksvoorwerp

4

§ 1. Beperking tot intertemporele conflicten bij wijziging door wetten in
formele en materiële zin

5

§ 2. Beperking tot intertemporeel aansprakelijkheidsrecht voor toepas-
sing en illustratie van methode

6

Afdeling VI. Onderzoeksmethode

7

§ 1. Rechtsvergelijkend juridisch bronnenonderzoek

7

A. Keuze van rechtsstelsels

8

B. Functionele, geïntegreerde en systematische vergelijking

9

§ 2. Vergelijking met aanverwante rechtstakken

13

DEEL I.

POSITIEFRECHTELIJKE OPLOSSING VAN INTEREMPORELE

WETSCONFLICTEN

15

Hoofdstuk I.

Tijdsstructuur van nieuwe wet.

19

Hoofdstuk II.

Uitdrukkelijk intertemporeel recht.

27

Hoofdstuk III.

Algemeen intertemporeel recht

31

Afdeling I. Bronnen van algemeen intertemporeel recht

31

Afdeling II. Basisregels van algemeen intertemporeel recht.	34
§ 1. Niet-retroactiviteit.	35
A. Beginsel	35
B. Uitzonderingen.	37
1. Mildere strafwetten	38
2. Interpretatieve wetten	40
3. Quasi-uitzondering: impliciete retroactiviteit	47
§ 2. Onmiddellijke werking.	49
A. Beginsel	49
B. Uitzonderingen.	54
§ 3. Principiële eerbiedigende werking ten aanzien van lopende contracten.	58
§ 4. Uitzonderlijke onmiddellijke werking ten aanzien van lopende contracten	62
A. Dwingende wetten en/of wetten van openbare orde	62
1. Uiteenzetting.	62
2. Kritiek.	64
3. Versterkte openbare orde.	66
B. Wetten over wettelijk statuut	67
1. Uiteenzetting.	67
2. Kritiek.	68
C. Wetten over niet-contractuele gevolgen	69
D. Wetten over uitvoeringsmodaliteiten van contractuele rechten.	71
E. Wetten over duurverbintenissen	73
F. Belangenafweging	74
G. Andere overwegingen	75
Afdeling III. Alternatieve oplossingsmethoden	75
§ 1. Systemische oplossingsmethoden	76
§ 2. Casuïstische oplossingsmethoden.	77
Hoofdstuk IV.	
Besluit	81
DEEL II.	
TECHNIEK VAN INTERTEMPOREEL RECHT	83
Hoofdstuk I.	
Temporele functies	87
Afdeling I. Positiefrechtelijk belang van temporele functies	87
Afdeling II. Definitie van temporele functies	88
§ 1. Definitie via invloed op verworven rechten.	88
A. Uiteenzetting.	88
B. Kritiek	89
C. Huidige betekenis.	92

§ 2. Definitie via stadium van getroffen rechtstoestand	93
A. Eenvoudig onderscheid op basis van afgeslotenheid van rechts- toestand	93
1. Uiteenzetting	93
2. Kritiek	96
B. Systeem van ROUBIER	99
1. Uiteenzetting	101
2. Kritiek	102
§ 3. Definitie via normatieve structuur van nieuwe wet	110
A. Uiteenzetting	110
1. Retroactiviteit of niet-retroactiviteit	111
2. Algemene of niet-algemene werking	116
3. Retrospectiviteit	118
B. Verdiensten	121
C. Kritiek	122
§ 4. Definitie via positie van cesuur	130
A. Positie van cesuur ten opzichte van inwerkingtreding	131
1. Uiteenzetting	131
2. Verdiensten	134
3. Kritiek	134
B. Positie van cesuur ten opzichte van bekendmaking	136
Afdeling III. Verwerping van temporele functies	137
§ 1. Relativiteit	137
A. Relativiteit van begrippenkader	138
B. Gebrekkige explicitering van gehanteerde strekking	141
C. Inconsequente toepassing van gehanteerde strekking	142
§ 2. Onduidelijkheid in praktijk	145
§ 3. Gebrekkige concretisering	147
Afdeling IV. Besluit	149

Hoofdstuk II.

Intertemporele conflictregels	151
--	------------

Afdeling I. Techniek van intertemporele conflictregels	151
--	-----

§ 1. Vergelijking tussen intertemporeel recht en internationaal privaatrecht . .	151
--	-----

§ 2. Intertemporele verwijzingsregels	153
---	-----

A. Aanwijzing van toepasselijke wet via intertemporele aanknopingscriteria	153
---	-----

B. Uitzonderlijke niet-toepassing van aangewezen wet wegens exceptie van openbare orde	158
---	-----

§ 3. Andere methoden	170
--------------------------------	-----

§ 4. Besluit	178
------------------------	-----

Afdeling II. Inhoud van intertemporele conflictregels	178
§ 1. Verwerping van analogie met IPR.	178
§ 2. Verwerping van formeel-technische benadering	179
A. Uiteenzetting.	179
B. Kritiek	182
§ 3. Belangenafweging: evenwicht tussen innovatie en stabiliteit.	186
A. Innovatie	188
B. Stabiliteit	191
C. Evenwicht tussen innovatie en stabiliteit	194
1. Uitdrukkelijk keuze door wetgever	195
2. Impliciete keuze door wetgever	197
3. Algemeen intertemporeel recht	198
a. Cesuur	198
b. Aanknopingscriterium	198
Hoofdstuk III.	
Besluit	201
 DEEL III.	
CONFORMITEIT MET HOGERE NORMEN	203
 Hoofdstuk I.	
Toetsingsnormen.	209
 Afdeling I. Verbod om zwaardere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten en gebod om mildere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten	210
§ 1. Toepassingsgebied	210
§ 2. Onderscheid tussen zwaardere en mildere strafwetten.	212
A. Verbod om zwaardere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten.	212
B. Gebod om mildere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten	215
§ 3. Kan positief algemeen intertemporeel recht leiden tot inmenging?	219
§ 4. Besluit	220
Afdeling II. Recht op behoorlijke rechtsbedeling	220
§ 1. Toepassingsgebied	220
§ 2. Onderscheid op basis van stand van geding	221
A. Begin van geding	222
B. Einde van geding	222
§ 3. Aantasting van definitieve rechterlijke beslissingen	233
A. Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht	237
1. Voorwaarden voor inmenging door intertemporeel recht.	237

2.	Kan positief algemeen intertemporeel recht leiden tot inmenging?.....	241
B.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.....	241
C.	Besluit.....	243
§ 4.	Inmenging in hangende gedingen.....	243
A.	Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht.....	250
1.	Voorwaarden voor inmenging door intertemporeel recht.....	250
2.	Kan positief algemeen intertemporeel recht leiden tot inmenging?.....	265
B.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.....	266
1.	Tegenbelangen.....	272
2.	Proportionaliteit.....	272
C.	Besluit.....	280
§ 5.	Geen toepassing op hangende gedingen.....	280
§ 6.	Besluit.....	281
	Afdeling III. Eigendomsrecht.....	282
§ 1.	Toepassingsgebied.....	282
§ 2.	Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht.....	285
A.	Voorwaarden voor bescherming van vorderingsrecht.....	286
B.	Voorwaarden voor inmenging door intertemporeel recht.....	298
C.	Kwalificatie van inmenging.....	303
D.	Kan positief algemeen intertemporeel recht leiden tot inmenging?..	307
§ 3.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.....	312
A.	Overeenstemming met wet.....	313
B.	Legitiem doel.....	314
C.	Proportionaliteit.....	316
§ 4.	Besluit.....	325
	Afdeling IV. Rechtszekerheidsbeginsel en vertrouwensbeginsel.....	326
§ 1.	Begripsomschrijving en -afbakening.....	326
§ 2.	Grondslag en erkenning in onderzochte rechtsstelsels.....	335
§ 3.	Toepassingsgebied.....	344
§ 4.	Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht.....	344
A.	Voorwaarden voor inmenging door intertemporeel recht.....	344
1.	Wijziging is nadelig voor rechtsonderhorigen.....	345
a.	Wetswijziging betreft positie van één categorie van rechtsonderhorigen.....	347
b.	Wetswijziging betreft positie van verschillende catego- rieën van rechtsonderhorigen.....	349
c.	Wetswijziging is declaratief.....	351
2.	Rechtsonderhorigen zijn gerechtigd te verwachten dat oude wet van toepassing zal blijven.....	354
a.	Beginsel.....	354

b.	Oude wet is basis voor verwachting	357
i.	Uiteenzetting	357
ii.	Kritiek	367
c.	Rechtstoestand vertoont voldoende aanknopingen met oude wet	369
i.	Kantelmoment op basis van (niet-)handelen op grond van oude wet	370
ii.	Kantelmoment op basis van verworven rechtspositie . .	382
iii.	Rechtmatige verwachtingen op basis van noodza- kelijke aanpassingstermijn	383
iv.	Andere elementen die invloed hebben op rechtma- tige verwachtingen.	384
v.	Besluit.	387
d.	Wijziging was niet voorzienbaar (“uiterste tijdstip van vertrouwen”).	388
i.	Uiteenzetting van heersende opvatting	388
ii.	Kritiek	402
iii.	Verfijning en voorwaarden.	408
3.	Synthese	412
B.	Kan positief algemeen intertemporeel recht leiden tot inmenging? . .	417
§ 5.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.	424
A.	Klassiek positiefrechtelijk uitgangspunt: beoordeling aan de hand van temporele functies	424
1.	Principiële ongeoorloofdheid van retroactiviteit.	425
2.	Principiële geoorloofdheid van onmiddellijke werking	439
B.	Kritiek op klassiek positiefrechtelijk uitgangspunt.	448
1.	Onderscheid op basis van afgeslotenheid van rechtstoestand. . . .	449
2.	Onderscheid tussen aantasting van reeds gerealiseerde rechtsgevolgen en aantasting van toekomstige rechtsgevolgen. . .	451
3.	Illustratie: retroactiviteit en onmiddellijke werking bij wetswijzigingen over belastingen gebaseerd op annaliteits- beginsel.	453
4.	Besluit	458
C.	Evoluties in recente rechtspraak.	458
1.	Ontwikkeling van tussenmaat voor onmiddellijke werking die op retroactiviteit lijkt.	458
2.	Ontwikkeling van “functieneutrale” toetsingsmodellen	461
a.	Bescherming van “wettelijke waarborgen van grond- wettelijke vereisten”.	462
b.	Bescherming van “wettig gesloten contracten”	464
i.	Grondslag	465
ii.	Toepassingsgebied	467

iii. Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht	467
iv. Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging	468
v. Besluit	474
c. Bescherming van “wettig verworven situaties”	475
d. Bescherming van “gevolgen die men gerechtigd is te verwachten van wettig verworven situaties”	481
e. Besluit	484
3. Besluit	484
D. Zuivere benadering	485
1. Intensiteit van rechtmatige verwachtingen	486
2. Ernst van inmenging	487
3. Gewicht van tegenbelang	490
4. Besluit	490
§ 6. Besluit	491
Afdeling V. Gelijkheidsbeginsel	492
§ 1. Begripsomschrijving en -afbakening	492
§ 2. Toepassingsgebied	496
§ 3. Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht	496
A. Argument van verzoekers	497
B. Filtering door Grondwettelijk Hof	504
§ 4. Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging	507
A. Vergelijkbaarheid	508
B. Objectiviteit van criterium van onderscheid	508
C. Legitimiteit van doel	509
D. Pertinentie en evenredigheid	509
1. Aanvechting van te progressieve intertemporele toepassing van nieuwe wet	509
2. Aanvechting van te conservatieve intertemporele toepas- sing van nieuwe wet	514
E. Uitkomst	517
§ 5. Besluit	518
Afdeling VI. Reductie van toetsingsmodellen	519
§ 1. Gewone toepassingen van vertrouwensbeginsel	519
A. Bescherming tegen inmenging in hangende gedingen	519
B. Bescherming van reeds ontstane vorderingsrechten	521
C. Besluit	522
§ 2. Verzelfstandigde toepassingen van vertrouwensbeginsel	523
A. Verbod om zwaardere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten en gebod om mildere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten	523
1. Toepassing van vertrouwensbeginsel	523
a. Verbod om zwaardere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten	523

b. Gebod om mildere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten	524
2. Verzelfstandiging ten opzichte van vertrouwensbeginsel	525
B. Bescherming van definitieve rechterlijke beslissingen.	526
1. Toepassing van vertrouwensbeginsel	526
2. Verzelfstandiging ten opzichte van vertrouwensbeginsel	527
C. Besluit.	527
§ 3. Gelijkheidsbeginsel: overlap en eigen dimensie	528
A. Elementen van vertrouwensbeginsel in gelijkheidstoets	528
B. Toets van te progressieve intertemporele toepassing van nieuwe wet.	529
C. Toets van te conservatieve intertemporele toepassing van nieuwe wet.	530
§ 4. Besluit: reductie van toetsingsmodellen.	530
Afdeling VII. Besluit	531

Hoofdstuk II.

Tegenbelangen voor rechtvaardiging van progressieve intertemporele toepassing. 533

Afdeling I. Positief recht	534
§ 1. Algemene aandachtspunten	534
§ 2. Tegengaan van aankondigingseffecten.	535
§ 3. Terugdraaien van ongewenste wijziging van rechtspraak.	539
§ 4. Tegengaan van ontduiking, ontwijking en gebruik dat manifest ingaat tegen bedoeling van wetgever, en herstel van hiaten en tech- nische defecten waarop rechtsonderhorigen bewust inspelen	541
§ 5. Einde maken aan rechtsonzekerheid	547
A. Rechtsonzekerheid wegens tegenstrijdige rechtspraak.	547
B. Rechtsonzekerheid wegens ongeldigheid van lagere normen	549
§ 6. Financiële motieven.	551
A. Zuiver financiële motieven	551
B. Financiële motieven gecombineerd met andere legitieme doelen	554
§ 7. Economische en politieke motieven	557
§ 8. Goede werking en continuïteit van openbare dienst	558
§ 9. Reparatie van gebrekkige oude wet.	559
A. Tegenbelang voor progressieve intertemporele toepassing.	559
B. Onrechtmatigheid van intertemporele instandhouding van onrechtmatige oude wet	561
§ 10. Andere	570
Afdeling II. Evaluatie en besluit	572

Hoofdstuk III.**Herijking van algemeen intertemporeel recht in het licht van hogere normen**

575

Afdeling I. Herijking van algemeen intertemporeel recht. 575

Afdeling II. Inwerkingtreding en cesuur. 578

Afdeling III. Aanknopingscriterium 580

§ 1. Beginsel 580

§ 2. Nadere uitwerking. 582

A. Identificatie van nadeellijdende partij. 582

1. Wet bevat verschillende wijzigingen 582

2. Abstracte of concrete benadering. 586

3. Geen enkele partij heeft nadeel. 589

4. Ene partij heeft nadeel, andere partij heeft voordeel. 590

5. Verschillende partijen hebben nadeel 592

6. Oude wet en nieuwe wet zijn niet rechtstreeks vergelijkbaar. ... 593

7. Besluit 595

B. Bepaling van kantelmoment voor nadeellijdende partij en constructie en toepassing van verwijzingsregel. 595

C. Eventuele correctie via exceptie van openbare orde. 596

D. Besluit. 596

§ 3. Implementatie via rechtspraak 599

Hoofdstuk IV.**Besluit** 601**DEEL IV.****STAPPENPLAN VOOR OPLOSSING VAN INTERTEMPORELE****CONFLICTEN.** 603

Afdeling I. Stap 1: inwerkingtreding 605

§ 1. Er is een inwerkingtredingsbepaling 605

§ 2. Er is geen inwerkingtredingsbepaling 606

Afdeling II. Stap 2: cesuur 606

§ 1. Er is een uitdrukkelijke bepaling van de cesuur. 606

§ 2. Er is geen uitdrukkelijke bepaling van de cesuur. 606

Afdeling III. Stap 3: relevante feiten 607

§ 1. Wetgever spreekt zich uitdrukkelijk uit over intertemporeel toepassingsgebied. 607

§ 2. Wetgever spreekt zich impliciet uit over intertemporeel toepassingsgebied. 607

§ 3. Wetgever spreekt zich niet uit over intertemporeel toepassingsgebied. 607

A.	Positief recht	608
1.	Bijzondere regeling voor betrokken rechtstak	608
2.	Geen bijzondere regeling voor betrokken rechtstak	608
a.	Wet heeft betrekking op gevolgen van contracten.	609
b.	Wet heeft geen betrekking op gevolgen van contracten	609
B.	Verwijzingsregels in functie van rechtmatige verwachtingen.	609
Afdeling IV.	Stap 4: controle van conformiteit met hogere normen	611
§ 1.	Positief recht	612
A.	Nieuwe wet betreft materieel strafrecht	612
B.	Nieuwe wet betreft andere materie	612
1.	Aantasting van onherroepelijke rechterlijke beslissingen	613
2.	Inmenging in hangende gedingen	613
3.	Eenvoudige retroactiviteit	613
4.	Aantasting van reeds ontstane vorderingsrechten	613
5.	Buitensporige afbreuk aan vertrouwensbeginsel door wet met onmiddellijke werking	614
6.	Discriminatoire eerbiedigende werking	614
§ 2.	Reductie van toetsingsmodellen en stroomlijning van vereisten voor intertemporeel recht	615

DEEL V.

TOEPASSING IN INTERTEMPOREEL AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT . 617

Hoofdstuk I.

Aansprakelijkheidsregels. 621

Afdeling I. Categorie van aansprakelijkheidsregels 621

§ 1.	Wijzigingen van aansprakelijkheidsvoorwaarden	621
A.	Rechtstreekse wijzigingen	621
B.	Onrechtstreekse wijzigingen	625
1.	Vergelijking met intertemporeel strafrecht.	625
2.	Intertemporeel aansprakelijkheidsrecht	634
C.	Feitelijke wijzigingen	636
§ 2.	Wijzigingen van omvang van aansprakelijkheid	644
A.	Beginsel	644
B.	Positiefrechtelijke uitzondering	648
1.	Uiteenzetting	648
2.	Kritiek	651
3.	Besluit	654
§ 3.	Wijzigingen van contractuele aansprakelijkheid	654
A.	Intertemporeel contractenrecht	656
1.	Nieuwe wet is suppletief.	657

2.	Nieuwe wet is dwingend of raakt openbare orde	663
a.	Beginsel	663
b.	Nadere uitwerking	667
c.	Omschrijving van kernelementen en bijkomstige elementen	678
3.	Afwijking door wetgever	692
4.	Besluit	694
B.	Intertemporeel contractueel aansprakelijkheidsrecht	695
1.	Nieuwe wet is suppletief	695
2.	Nieuwe wet is dwingend of raakt openbare orde	695
a.	Rechtstreekse wijzigingen van contractuele aansprakelijkheidsregels	695
b.	Aansprakelijkheidsrechtelijke gevolgen van wijzigingen van op straffe van contractuele aansprakelijkheid voorgeschreven gedragsnormen	702
3.	Afwijking door wetgever	703
4.	Besluit	705
	Afdeling II. Aanknopingscriterium	706
§ 1.	Identificatie van nadeellijdende partij	715
A.	Wijziging van aansprakelijkheidsvoorwaarden	716
B.	Wijziging van omvang van aansprakelijkheid	717
C.	Wijziging van kring van aansprakelijken	717
D.	Combinaties	721
E.	Besluit	723
§ 2.	Bepaling van kantelmoment voor nadeellijdende partij en constructie en toepassing van verwijzingsregel	724
A.	Aanknopingscriterium bij aansprakelijkheidsverzwarende wetten	724
1.	Beginsel	724
a.	Aansprakelijkheid is gebaseerd op eigen gedraging	724
b.	Aansprakelijkheid is niet gebaseerd op eigen gedraging	737
c.	Besluit	743
2.	Voortdurend aansprakelijkheidsverwekkend feit	743
3.	Voortgezet aansprakelijkheidsverwekkend feit	761
4.	Gekwantificeerd aansprakelijkheidsverwekkend feit	769
a.	Definitie en probleemstelling	769
b.	Vergelijking met intertemporeel strafrecht	773
i.	Deelfeiten vóór inwerkingtreding worden wel in aanmerking genomen	774
ii.	Deelfeiten vóór inwerkingtreding worden niet in aanmerking genomen	783
c.	Intertemporeel aansprakelijkheidsrecht	790
5.	Besluit	798

B.	Aanknopingscriterium bij aansprakelijkheidsverlichtende wetten . . .	799
1.	Beginsel.	799
2.	Voortdurend schadeverwekkend feit.	804
3.	Voortgezet schadeverwekkend feit.	807
4.	Gekwantificeerde aansprakelijkheid	808
5.	Besluit	810
C.	Besluit.	811
§ 3.	Eventuele correctie via exceptie van openbare orde.	812

Hoofdstuk II.

Interestregels	813
---------------------------------	------------

Afdeling I. Inleiding en verantwoording van afzonderlijke behandeling.	813
--	-----

Afdeling II. Categorie van interestregels	819
---	-----

Afdeling III. Aanknopingscriterium	819
--	-----

§ 1. Wetten over interesten op buitencontractuele schulden en dwingende wetten/wetten van openbare orde over interesten op contractuele schulden.	819
§ 2. Suppletieve wetten over interesten op contractuele schulden.	827
A. Geen interestbeding.	827
B. Wel interestbeding.	836

Hoofdstuk III.

Besluit	843
--------------------------	------------

ALGEMEEN BESLUIT	845
----------------------------	-----

Hoofdstuk I.

Samenvattend besluit	847
---------------------------------------	------------

Afdeling I. Positiefrechtelijke oplossing van intertemporele wetsconflicten.	847
--	-----

§ 1. Tijdsstructuur van nieuwe wet	847
--	-----

§ 2. Uitdrukkelijk intertemporeel recht.	849
--	-----

§ 3. Algemeen intertemporeel recht.	849
---	-----

§ 4. Probleemstelling	849
---------------------------------	-----

Afdeling II. Techniek van intertemporeel recht	850
--	-----

§ 1. Probleem: technische onderontwikkeling door gebruik van temporele functies	850
---	-----

§ 2. Oplossing: intertemporele conflictregels	855
---	-----

A. Techniek van intertemporele conflictregels.	855
--	-----

B. Inhoud van intertemporele conflictregels	856
---	-----

Afdeling III. Conformiteit met hogere normen	858
--	-----

§ 1. Probleem: strijdigheid met hogere normen.	858
--	-----

A.	Toetsingsnormen	859
1.	Verbod om zwaardere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten en gebod om mildere strafwetten toe te passen op reeds gepleegde feiten.	860
2.	Recht op behoorlijke rechtsbedeling	860
a.	Aantasting van definitieve rechterlijke beslissingen	861
b.	Inmenging in hangende gedingen	862
c.	Geen toepassing op hangende gedingen	863
3.	Eigendomsrecht.	863
4.	Rechtszekerheidsbeginsel en vertrouwensbeginsel.	865
a.	Begripsomschrijving en erkenning	865
b.	Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht.	865
c.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.	868
5.	Gelijkheidsbeginsel.	870
a.	Eerste fase: inmenging door intertemporeel recht.	871
b.	Tweede fase: rechtvaardiging van inmenging.	872
6.	Reductie van toetsingsmodellen.	873
B.	Tegenbelangen voor rechtvaardiging van progressieve inter- temporele toepassing.	875
§ 2.	Oplossing: herijking in het licht van hogere normen.	876
A.	Herijking van algemeen intertemporeel recht.	876
B.	Inwerkingtreding en cesuur	877
C.	Aanknopingscriterium	877
1.	Identificatie van nadeellijdende partij.	878
2.	Bepaling van kantelmoment voor nadeellijdende partij en constructie en toepassing van verwijzingsregel	881
3.	Eventuele correctie via exceptie van openbare orde	881
	Afdeling IV. Stappenplan voor oplossing van intertemporele conflicten	882
	Afdeling V. Toepassing in intertemporeel aansprakelijkheidsrecht	885
§ 1.	Aansprakelijkheidsregels	885
A.	Categorie van aansprakelijkheidsregels	885
1.	Wijzigingen van aansprakelijkheidsvoorwaarden	885
2.	Wijzigingen van omvang van aansprakelijkheid.	886
3.	Wijzigingen van contractuele aansprakelijkheid.	887
a.	Intertemporeel contractenrecht	887
i.	Nieuwe wet is suppletief	888
ii.	Nieuwe wet is dwingend of raakt openbare orde	888
iii.	Afwijking door wetgever	890
b.	Intertemporeel contractueel aansprakelijkheidsrecht.	891
i.	Nieuwe wet is suppletief	891
ii.	Nieuwe wet is dwingend of raakt openbare orde	891
iii.	Afwijking door wetgever	892

B.	Aanknopingscriterium	892
1.	Identificatie van nadeellijdende partij	893
2.	Bepaling van kantelmoment voor nadeellijdende partij en constructie en toepassing van verwijzingsregel	895
a.	Aanknopingscriterium bij aansprakelijkheidsverzw- rende wetten	895
b.	Aanknopingscriterium bij aansprakelijkheidsverlich- tende wetten	898
c.	Besluit	900
3.	Eventuele correctie via exceptie van openbare orde	900
§ 2.	Interestregels	900
A.	Categorie van interestregels	901
B.	Aanknopingscriterium	901
1.	Wetten over interesten op buitencontractuele schulden en dwingende wetten/wetten van openbare orde over interes- ten op contractuele schulden	901
2.	Suppletieve wetten over interesten op contractuele schulden ...	902
a.	Geen interestbeding	902
b.	Wel interestbeding	903
 Hoofdstuk II.		
	Besluitend antwoord op onderzoeksvragen	905
	<i>Beknopte literatuurlijst</i>	<i>909</i>
	<i>Trefwoordenregister</i>	<i>925</i>

AFKORTINGEN, TERMINOLOGIE EN ANDERE OPMERKINGEN

AFDELING I. VERKORT AANGEHAALDE WETGEVING

BGB	<i>Bürgerliches Gesetzbuch</i> (Dl.)
BW	Burgerlijk Wetboek (Be.)
BWBI	Bijzondere wet met betrekking tot de Brusselse Instellingen (Be.)
BWHI	Bijzondere wet tot hervorming der instellingen (Be.)
CC	<i>Code civil</i> (Fr.)
CISG	<i>United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods</i> (“Weens Koopverdrag”)
<i>Constitution</i>	<i>Constitution de la République française du 4 octobre 1958</i> (Fr.)
DDHC	<i>Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen de 1789</i> (Fr.)
EGBGB	<i>Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche</i> (Dl.)
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
Ger.W.	Gerechtelijk Wetboek (Be.)
GG	<i>Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland</i> (Dl.)
Gw.	Gecoördineerde Grondwet (Be.)
Gw. Nederland	Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (Nl.)
HGB	<i>Handelsgesetzbuch</i> (Dl.)
IVBPR	Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten
NBW	Nieuw Burgerlijk Wetboek (Nl.)
NCP	<i>Nouveau Code pénal</i> (Fr.)
NCPC	<i>Nouveau Code de procédure civile</i> (Fr.)
Overgangswet NBW	Overgangswet nieuw Burgerlijk Wetboek (Nl.)
OWiG	<i>Gesetz über Ordnungswidrigkeiten</i> (Dl.)
Sr.	Wetboek van Strafrecht (Nl.)
StGB	<i>Strafgesetzbuch</i> (Dl.)
Sw.	Strafwetboek (Be.)

WAM	Wet 21 november 1989 betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen (Be.)
WBTW	Wetboek van de belasting over de toegevoegde waarde (Be.)
WER	Wetboek van economisch recht (Be.)
Wet algemene bepalingen	Wet 15 mei 1829 houdende algemeene bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk (NL.)
WHPC	Wet 14 juli 1991 betreffende de handelspraktijken en de voorlichting en bescherming van de consument (Be.)
WIB 92	Wetboek van de inkomstenbelastingen 1992 (Be.)
WIPR	Wetboek van internationaal privaatrecht (Be.)
WLVO	Wet 25 juni 1992 op de landverzekeringsovereenkomst (Be.)
W.Venn.	Wetboek van vennootschappen (Be.)
WVV	Wetboek van vennootschappen en verenigingen (Be.)

AFDELING II. VERKORT AANGEHAALDE LITERATUUR

De meest frequent gebruikte literatuur wordt verkort aangehaald. Die verkorte verwijzingen (te herkennen aan het ontbrekende initiaal) zijn tussen haakjes terug te vinden in de beknopte literatuurlijst aan het einde van dit boek.

AFDELING III. ANDERE OPMERKINGEN

De uitgebreide voetnoten bevatten vaak citaten uit wetgeving, rechtspraak en rechtsleer. Het doel is de lezer onderzoekwerk te besparen. Zo heeft hij immers alle relevante citaten onmiddellijk bij de hand.

In de voetnoten wordt regelmatig verwezen naar commentaren bij uitspraken van de *Conseil constitutionnel* (aangeduid als “Comm. onder Cons. const.”). Het gaat daarbij telkens om de commentaar die bij de uitspraak gepubliceerd wordt op de website van de *Conseil constitutionnel*.

Het begrip “refrein” wordt doorheen dit boek in zijn technische betekenis gebruikt (d.w.z. om een vaste formulering van gevestigde rechtspraak aan te duiden), en heeft dus geenszins een pejoratieve connotatie.